

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ 20-Х РОКІВ ХХ СТ. КРИЗЬ ПРИЗМУ ВИДАВНИЧОЇ СПАДЩИНИ

Біблійна максима «Час розкидати каміння – час збирати каміння», що має універсальний сенс, особливо актуальна у сфері бібліографічної справи. Саме тому творча ініціатива працівників Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова систематизувати рідкісні джерела, що висвітлюють процес зростання книговидавничої діяльності і розвитку української преси під час національного пробудження і піднесення самосвідомості і самоідентифікації народу в період відновлення державності України і сподівань на незалежність, заслуговують на увагу і повагу. Але цим не обмежується внесок колективу бібліотеки, серед яких автори-упорядники Ольга Ляшенко й Ірина Усатенко, бібліографічні редактори Олена Мурашко й Олена Полевщикова, які працювали під керівництвом відповідального редактора Марини Подрезової. Бо, створюючи фундамент для пошукової роботи філологів та істориків, як і гуманітаріїв широкого профілю, і сама виставка, дія якої термінологічно обмежена, і описи джерел, і добре продумана і вивірена композиція «Каталогу», мають шанс стати в надрукованому вигляді не тільки путівником у морі літератури, що оприлюднюється нині саме з епохи 20-х років, але перед-

усім ґрунтовним довідником, який здатен продукувати нові підходи в осмисленні першого в ХХ столітті національно-культурного Відродження, яке називають Розстріляним (Юрій Лавріненко).

Заданий у «Каталозі виставки» напрям дослідницької практики зорієнтований на всебічність і цілісність аналізу й синтезу розрізнених спостережень на протигагу вузькій спеціалізації джерелознавчої бази. Сформульований неокласиком Миколою Зеровим принцип «Ad fontes» («До джерел»), з появою даного «Каталогу», як і подібних видань (наприклад, укладених одеським бібліографом Ганною Єфімовою – «Книги і долі» та «Шляхами пам'яті»), набуде, сподіваємося, кінетичної енергії в осягненні невичерпності епохи ренесансу (ренесансу) – потужного духовного злету, що прийшов в українське життя разом з бурхливим відновленням національної преси і культом Книги як носієм інформаційних потоків, що виводили Україну із закута провінційного існування в статусі колоніальної околиці великої імперії на шлях вільного формування державницько-світоглядних інтенцій і розробки способів їх інтенсивної реалізації задля здоров'я нації, її пробудження для нових завдань до-

лання власної інертності у виробленні вагомих цінностей індивідуального і суспільного життя української людини, що мала позбутися комплексу неповноцінності та своєї загубленості в європейському просторі.

Цілком зрозуміло, що, за логікою розгортання подій у цей історично вагомий період відродження України, прогресивні тенденції розвитку, ініційовані III Універсалом Української Центральної Ради про свободу слова і друку (листопад 1917 року) та рядом прийнятих законів, спрямованих на підтримку державності української мови, на створення відповідних органів (Управління преси і пропаганди, Міністерства преси та інформації, Українського телеграфного агентства, Головної Книжкової палати, Пресового Бюро), зустрічали шалений опір з боку радянської системи, що прагла звести нанівець розкріпачення духовних зусиль українства, запровадивши політику контрукраїнізації і ввівши в дію сувору політичну цензуру, пригнітивши розвій модернізму на вітчизняному ґрунті, сформовуючи тип тоталітарної культури, а тому одержавленої преси і видавничої практики на її підтримку.

Як усе це відбувалося по всій Україні, особливо ж на Півдні та в Центрі, повідає виставка та її «Каталог». Отже, у пресових та книжних джерелах, сумлінно і репрезентативно каталогізованих, на виставці «Видавнича спадщина українського ренесансу (1917–1930)», постає жива

історія суперечливого сполучення національного прагнення українців тієї пори до самореалізації в таких знаках духовності, як власна книжкова, журнальна та газетна продукція, з одного боку, а з другого, – заперечення цих органічних процесів новою владою, що добивалася уніфікації різноманітності народів у складі СРСР, як і формування держави тоталітарного зразка, в якій декларовані принципи інтернаціоналізму були лише прикриттям ідей цілком протилежного спрямування.

Прикметно й те, що відібрані для виставки джерела, взяті з фондів Наукової бібліотеки Одеського національного університету, не звужують горизонти духовного воскресіння України, хоч і короточасного, але вагомого в окресленні тих продуктивних моделей відроджувальних процесів, які постали у час національного пробудження, викликаного до життя діяльністю Центральної Ради і з'явою на карті суспільства Української Народної Республіки (1917–1920). Отже, локалізація джерельної бази, вилученої з фундаментальної і знаної своїми книжковими багатствами бібліотеки Півдня України, до того ж цілеспрямовано описаної і структурованої за логікою вписаності в широкий контекст розпросторення духовності і сфер її прояву, не тільки не завадила внутрішній цілісності і самої виставки, і її «Каталогу», що посутньо репрезентує досягнення у цій галузі знань про особливості видавничої

діяльності певного періоду, але послужила на користь наголошення її ролі у формуванні української складової в поліетнічному просторі Одеси і на південних теренах загалом. Та цим не обмежується генеральна настанова укладачів цінного видання, спрямованого на реконструкцію загальноукраїнського контексту гуманітарної політики молодій державі.

Саме тому в «Каталозі виставки» ретельно простежено різні грані розбудови видавничої справи. Цим зумовлено аргументовану рубрикацію дібраного матеріалу й укладання його в ряд розділів, які дають уявлення про широту і напрямки книговидавничої діяльності в цей нелегкий час становлення молодій незалежній державі, котра відразу спрямувала свою енергію в розбудову культури як запоруки гармонійного буття нації і її виходу на світову арену у власній гуманітарній оптиці.

Серед найголовніших напрямків діяльності УНР у сфері публікації книг, журналів і газет групуванням джерел підкреслено ряд присутніх акцентів, що дають ключ до розуміння специфіки видавничої спадщини, залишеної українським ренесансом 1917–1930 рр.

Впадає в око різнобічність інтенцій, спрямованих на піднесення духовності, до здійснення якого прикладали сили митці і професійні видавці; лексикографи, що заповзялися до створення словників і відновлення мовних скарбів українського народу;

науковці широкого профілю і бібліотекознавці. Це добре простежується завдяки структурі «Каталогу виставки». Тому-то в ньому чітко окреслені розділи з коротким вступом до кожного з них, які дають уявлення про напрямки видавничої діяльності. Це 1. «Лексикографія і правопис», 2. «Розвиток науки», 3. «Бібліотечна справа», 4. «Художня література», 5. «Літературні альманахи», 6. «Мистецтвознавство», 7. «Розвиток драматургії», 8. «Агітація і пропаганда», 9. «Релігія та атеїзм», 10. «Видавничі серії», 11. «Видання для дітей». Отже, охоплені чи не всі сфери діяльності з їх питомим результатом.

Прикметним для «Каталогу виставки» є ефект «подвійного зору», коли практична робота, здійснювана видавцями і видавництвами (зокрема, такими відомими, як «Друкар», «Книгар», «Рух», «Сяйво», «Книгоспілка», «Харків-Друк»), подається з двох точок зору: з погляду 20-х років і сучасності. Це дало змогу не тільки оприлюднити заховані у спецсховищах (спецхранах, як їх тоді називали) видання й описати їх з включенням сучасних знань про культурницьку і просвітницьку роботу першої третини ХХ століття, але й подати об'єктивну картину тих духовних опор, на яких трималося національно-культурне відродження, та належним чином представити найголовніші постаті тих діячів, які докладали максимум зусиль до здійснення шляхетної мети.

Так, сфера художньої літератури збагатилася поетичними збірками Агатангела Кримського; неокласиків Михайла Драй-Хмари і Максима Рильського; Павла Тичини; Володимира Свідзінського; поезією і прозою Юрія Яновського; творами Івана Дніпровського, Олександра Копиленка, Івана Сенченка, як і своєрідною антологією художньої прози, від Григорія Квітки-Основ'яненка до «Великої революції», як тоді писали, отже, до межі 20-х і 30-х років, коли українські творчі скарби ще не піддавалися такому тотальному пресингу, як це було пізніше – в середині ХХ століття і в застійні часи. Через те відвідувачі виставки «Видавнича спадщина українського ренесансу» і читачі «Каталогу» зможуть ознайомитися з єдиною прижиттєвою збіркою «Проростень» Михайла Драй-Хмари чи книгою «В космічному оркестрі» Павла Тичини, як і «Пальмовим гіллям» Агатангела Кримського, «Синьою далечинню» Максима Рильського, морськими віршами «Прекрасна Ут» Юрія Яновського і чималою кількістю інших цінних видань, які демонструють розквіт літератури, всупереч таким стримуючим її чинникам, як громадянська війна, розруха і швидка зміна суспільних пріоритетів – від декларованого гуманізму до реального тоталітаризму.

До цього розділу «Каталогу» тісно примикає розділ «Розвиток драматургії», в якому подано перелік (з лаконічними описами видань) опублікованих драматичних творів як української

класики (Бориса Грінченка, Івана Карпенка-Карого) і новочасних для 20-х років митців (Яків Мамонтов, І. Холодногорець, С. Левітіна), так і зарубіжних драматургів (Ф. Геббель, В. Гюго, Ж. Мольєр, Г. Бергер, В. Шекспір, перекладених українською мовою). Йдеться і про періодичні видання тієї пори – двотижневик «Барикади театру», тижневик «Театр – музика – кіно», місячник «Сільський театр», у якому друкувалися одноактні п'єси, інсценізації та рецензії на вистави професійних і самодіяльних театрів. Це дасть дослідникам підстави глибше осягти динамічні процеси в театральному житті і шляхи формування новітньої драматургії і театру за умови творчого засвоєння української і світової класики.

Великий інтерес викликає **науковий блок** «Каталогу», складений з розділів, присвячених власне «Розвитку науки», мовознавчій та мистецтвознавчій роботі, що призвели до цінних публікацій у цій царині, до реабілітації ваги української мови в житті не тільки окремого мовця, але всієї держави. І це відновлення чільного місця рідної мови, як переконливо показує «Каталог», почалося з посиленої уваги до унормування літературної мови, до укладання різноманітних словників (перекладних, наприклад, з близьких мов; термінологічних), до вироблення правописних правил і норм, що призводило до розширення сфери вживання української мови, до активізації нагальних і практичних по-

треб українізації. Прикметно і те, що ряд словників було репресовано, як і їх творців та укладачів. Наукові видання, зафіксовані в розділі «Розвиток науки» з наголосом на гуманітарних дисциплінах, реконструюють роль видатних учених – таких, як Михайло Грушевський, Агатангел Кримський, Євген Тимченко, Михайло Слабченко, – у формуванні наукових шкіл у галузі історії, філології, мовознавства, педагогіки, зокрема на одеських теренах.

Розширенню інформативного поля, в якому йдеться про мистецтвознавчі джерела, сприяє огляд збірників і журналів, присвячених українській кінематографії тих десятиліть, як і новаціям у сфері живопису, графіки, скульптури, архітектури, фотографії; у музичній культурі; у вивченні старовинного мистецтва.

Це були справді актуальні і вагомі сторінки видавничої справи, що супроводжувала піднесення духовності як запоруки розквіту нації і будівництва самостійної держави аж до того часу, поки більшовицька теорія і практика не придушили ці народні прагнення.

І велику роль у нівеляції української ідеї відіграла радянського стибу агітаційна література, на дорозі якої до читача завжди було зелене світло. Через те праці марксистів-ленінців широким потоком вливалися в усі шари суспільства, а не тільки інтелігенції. Характеристичною рисою агітаційної літератури була антирелігійна спря-

мованість, яка вилилася в політику державного атеїзму і руйнування церков і в першу чергу Української Автокефальної Православної Церкви, що призвело до міжконфесійних конфліктів і поширення сектантських відгалужень, як і понищення моральних цінностей, наслідки якого відлунюють і в сучасному житті.

Уявлення про специфіку літературного процесу 20-х років дають розділи «Літературні альманахи», «Видання для дітей» та «Видавничі серії». Живий пульс історії б'ється в кожному з цих розділів «Каталогу», в якому постають не тільки літературні бої різних діячів культури тих часів, їх погляди на мистецтво і його призначення в нову зламну епоху, але й доля представників літературно-художніх організацій, чи то провладних (як «Плуг», ВУСПП), чи то політично незаангажованих (ВАПЛІТЕ, неокласики).

Першоджерела, зосереджені у «Каталозі», розкривають сутність літературної дискусії 1925–1928 років, що мала трагічні наслідки (самогубство Миколи Хвильового, репресії, в ході яких знищено інтелектуальний цвіт нації і культурний прошарок суспільства).

Оживлюють поданий матеріал і цікавинки щодо прототипів героїв оповідань Миколи Хвильового, що є втіленням конкретики життя, в якому письменник брав найпалкішу участь. Прикладом такого відкриття історії міжособистісних перипетій є образ «свині» з однойменного оповідання

Миколи Хвильового, списаний з манери поведінки радянської партфункціонерки Софії Марківни Левітіної, яка брала участь у цькуванні не тільки митців, але й тогочасних державних діячів України (О. Шумського, М. Скрипника), при цьому сягає і самієї статі в ряди радянських письменників. Зблиском літературного життя 20-х років є коментар до збірки оповідань О. Свекли, представника спілки селянських письменників «Плуг», редактором якої був очільник цього угруповання Сергій Пилипенко, що став прототипом героя оповідання «Редактор Карк» Миколи Хвильового.

Про зрушення у бібліотечній справі, що була важливою складовою у культивуванні української книжки і преси, повідає підбірка джерел на цю тему з анналів Наукової бібліотеки Одеського національного уні-

верситету імені І. І. Мечникова, що виявляють як бібліотекознавчі продуктивні методи (наприклад, архівний), так і принципи зведеного каталогу інкунабул бібліотек України, так і зразок дисертаційної роботи «Наукова бібліотека в сучасних умовах» Саула Борового тощо.

Отже, з'єднаний в системне ціле конгломерат різних граней видавничої спадщини українського ренесансу періоду 1917–1930 років, зібраний у «Каталозі виставки», послужить добрим поштовхом до продовження і поглиблення роботи в цій корисній справі вивчення долі української преси і книги на крутих віражах вітчизняної історії ХХ віку. А тому стане вдалим інструментом пізнання і епохи, і культури не лише для студентських потреб, але передусім для поглиблення наукових студій.

